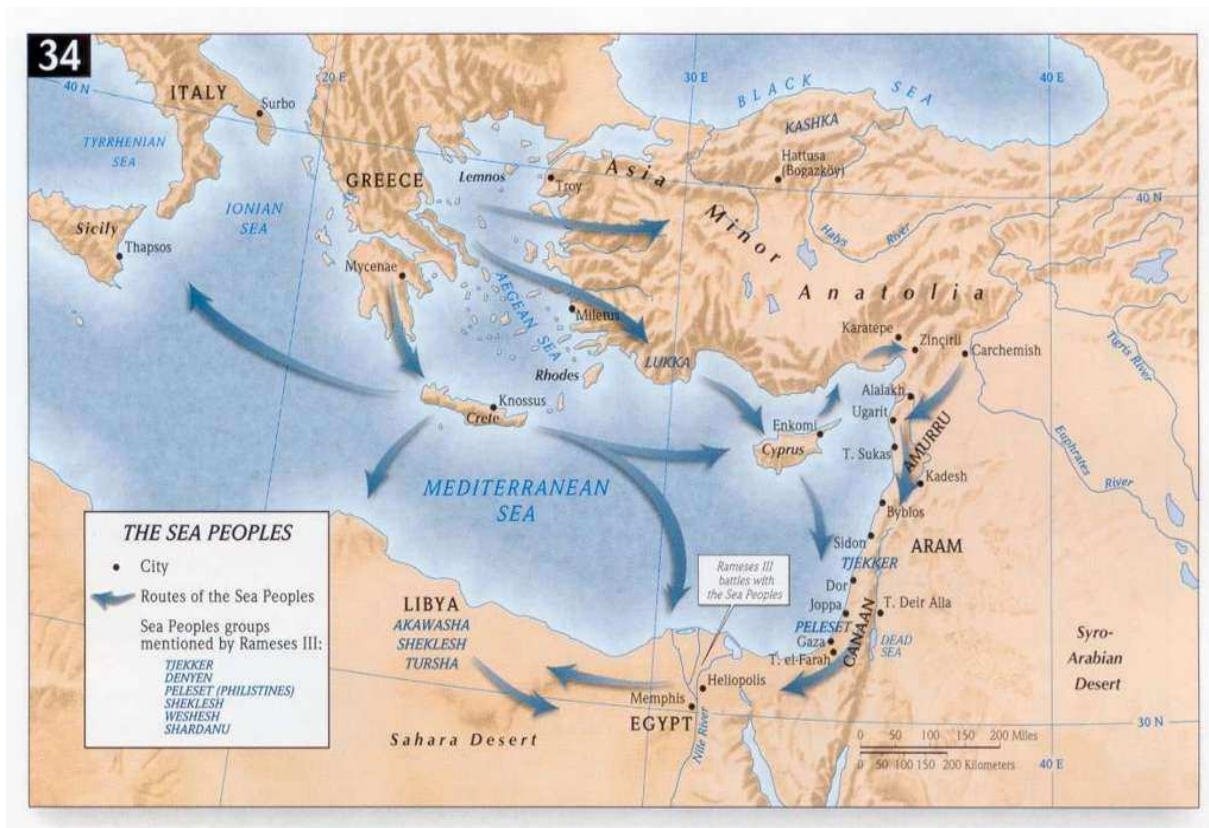

3. A filiszteusok

A Biblia egyik legismertebb népei a filiszteusok. Az izraeli törzsek hosszú évszázadokon keresztül harcoltak ellenük, míg végül Dávid-Salamon korában leigázták őket. A Biblia talán legtöbbet feldolgozott története, Dávid-Góliát küzdelme is e népcsoporthoz kapcsolódik.

Hogyan kerültek Kánaán földjére?

Az i. e. 1200-as évektől kezdődően a Földközi-tenger keleti medencéje hatalmas változásokon ment keresztül. Nagy népmozgások kezdődtek, amelyek okát ugyan nem ismerjük, viszont következményeit annál inkább. Feltehetően az Égeikumból indult el számos népcsoport, amelyek a túlnépesedés, éhínség, időjárás-változás vagy egyéb okok miatt kényszerültek arra, hogy korábbi életformájukat feladva zsákmányszerzéssel biztosítsák megélhetésüket. A vízen kalózkodó, vagy szárazföldön fosztogató csapatok támadásai egyre hevesebbek és szervezettebbek lettek, végül szabályos népvándorlás vette kezdetét. Az egyiptomi birodalom élelmiszer-szállítmányokkal igyekezett megállítani a veszélyes méreteket öltő népvándorlást. Erőfeszítéseik nem lettek eredményesek. A földre, élelemre vágyó népcsoportok támadásai feltehetően több hullámban érték el Kisázsia, Ciprust és Levantét.

Az egyiptomiak „tengeri népeknek” nevezték őket. Áradatuk hamarosan elsöpörte a hettita birodalmat, Ciprust, Ugaritot és Szíria-Palesztina területén számos nagyvárost. A pusztítás sok esetben olyan gyors és váratlan volt, hogy egy-egy város romjai között még tűzhelyen hagyott fazekak és ételek is előkerültek.

Fennmaradt Ugarit királya, Hammurabi drámai hangú levele, amely jól érzékelteti a korabeli város-lakók tragédiáját: „*Alasija (Ciprus) királyának. Atyám, így szól Ugarit királya, az ő fia. Atyám lábainál heverek. ..Atyám, az ellenséges hajók már itt vannak, lángba borították városaimat, s nagy pusztítást okoztak az egész országban. Nem tudtad atyám, hogy összes csapataim a hettiták országában állomásoznak és összes hajóim még mindig Lükiában vannak távol és még nem tértek vissza? Így az ország magára van hagyva...*” (Idézi: Kőszegi Frigyes: A történelem küszöbén, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 18.o.) A levéltöredékből kiderül, hogy az ugariti uralkodó csapatai éppen idegen földön harcoltak a tengeri népek mindent elárasztó seregeivel szemben, amikor magát a várost is támadás érte. Az üzenet az ugariti palota pusztulásrétegeből került elő, ami arra utal, hogy az invázió olyan gyors és elsöprő erejű volt, hogy Hammurabi király már el sem tudta küldeni segélykérését a szövetséges Ciprusnak.

A tengeri népek vegyes etnikumú szárazföldi hullámjai úthengerként haladtak északról dél felé az ókori világ éléskamrája, az Egyiptomi birodalom felé. III. Ramszesz fáraó sírtemplomában, Medínet-Habuban állított emléket ennek a félelmetes eseménynek: „*...ami az idegen országokat illeti, ezek mind összeesküvést szőttek szigeteiken. Ezek a népek mind egyszerre szálltak hadba s léptek akcióba. Nem volt ország, amely ellen tudott volna állni fegyvereiknek. Hatti (hettiták), Kizzuvatna (Kode), Kargamis (Karkemis), Arzava és Alasija (Ciprus). Elsöpörték őket. Tábort ütöttek egy helyen, Amurruban. Népét elpusztították, s földjét olyanná tették, mintha sohasem létezett volna. Egyiptom felé nyomultak tovább, miközben lángokat vetettek eléjük...Kezeiket a*

legismertebb országokra terjesztették ki, elbizakodott szívvel: a mi tervünk valóra fog válni.” (Idézi: Kőszegi Frigyes: A történelem küszöbén, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 14.o.)

Medinet Habu sírtemploma

A tengeri népek nem pusztán zsákmányszerző portyázók voltak. A medínet-habui ábrázolások szerint a katonák ökrös szekereken magukkal

hozták feleségeiket, gyermekeiket, legfontosabb holmijaikat és állatállományukat is. A tengerpart mentén haladtak dél felé, a parti vizeken jellegzetes kacsafej-oromzatú, harcosokkal teli vitorlás hajóik védelmében. Nem a rablás vágya vitte őket Egyiptom felé, hanem új hazát, letelepedésre alkalmas földet kerestek. Katonai szempontból nézve a legveszélyesebb típusú támadást jelentették a birodalomra.

A tengeri népek vitorlás hajója (rekonstrukció)

III. Ramszesz, az Újbirodalom 20. dinasztiájának fáraója (kb. i. e. 1184-1153)¹ felkészült a tengeri népek támadására. Megerősítette észak-keleti határait, a szárazföldi hadsereget összevonta, a hajóhadat harcosokkal töltötte meg és a Nílus torkolatvidékéhez vezényelte. Az összecsapásra mind a szárazföldön, mind a tengeren i. e. 1180 körül került sor. Théba melletti, medínet-habui sírtemplomának falán élethű falvészetek (reliefek) számolnak be az összecsapásokról. A szárazföldi ütközetet harci szekerek és gyalogos katonák vívták. A fáraó csapatai fényes győzelmet arattak. A tengeri csatában az egyiptomi hajóhad törbe csalta és a partokhoz szorította a szélcsendes időben manőverezésre képtelen ellenséges hajókat, majd a menekülő katonákat a parton nyílzáporral semmisítették meg. A fáraó győzelme szárazon és vízen teljes volt.

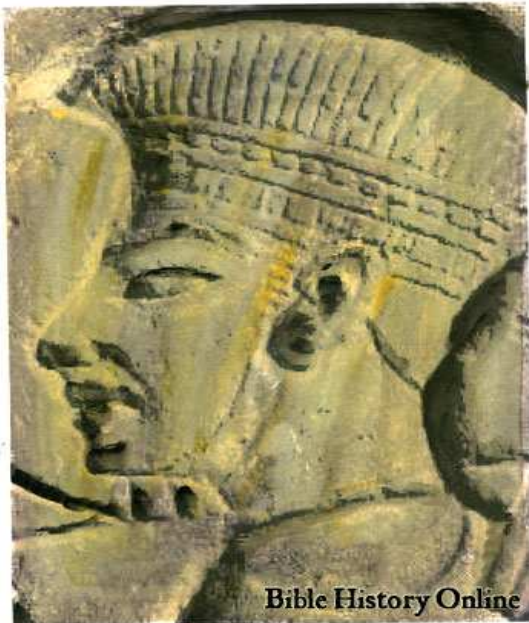
A British Museum-ban őrzött, ún. Harris-papírusz tanúságtétele szerint a fogságba esett ellenséges

¹ Az egyiptomi kronológia adatai Kákosy L. Ré fiai Százszorszép-BUK, 1993c. könyvében alapulnak.

katonákkal a fáraó kegyesen bánt. Zsold fejében letelepítette őket dél-Palesztina tengerpartján, Egyiptom észak-keleti előterében. III. Ramszesz ezzel egyszerre két problémát is megoldott: 1.) Leszerelte az Egyiptomot támadó, földet és hazát kereső népcsoportok Egyiptom-ellen irányuló katonai akcióit; 2.) A zsoldosok által biztosította Egyiptom észak-keleti határait és a „Tengerparti út” déli szakaszát.

Kik voltak a filiszteusok?

A „tengeri népek” kifejezés több népcsoportot foglal magába. A korabeli ábrázolások és feliratok alapján a szövetséget a paleszetek (plst), a tjakarok, a sekelesek, a danunák és a vesesek egyesült népei alkották. Ezek a népcsoportok feltehetően a Földközi-tenger szigeteiről és partvidéki területeiről származtak. Eredetüket nem ismerjük pontosan minden esetben. A paleszetek esetében a történészek szerint annyi mondható biztosnak, hogy ez a népcsoport a bibliai filiszteusokkal azonos.

A filiszteus kifejezés (görögül: paleshet²) jelentése: jövevény, bevándorló. A filiszteusok valahonnan a görög kultúra területéről érkeztek, a szigetvilág, vagy Kisázsia területéről. A Biblia egészen pontosan Káftort, azaz Krétát jelöli meg származási helyükként. (V.Móz.2:23 és Ám. 9:7) Szintén a görög kultúrával való kapcsolatra mutat egy másik bibliai idézet is I. Sám.16:5-6 -ban. Eszerint Góliát a Dáviddal vívott párharcban nehéz páncélzatot viselt, a görögökre (Ciprusra és Krétára), később Európa más területeire is jellemző lábvérttel együtt.³

Az egyiptomiaktól elszenvedett vereség után a megmaradt filiszteus harcosok a birodalom zsoldosai lettek. Izrael törzseinek szomszédságában telepedtek le öt nagyvárosban és annak környékén. Az öt város szövetségét pentapolisznak hívták. (A görög kifejezés jelentése: öt város). Ide tartozott: Askelón, Asdód, Gáza a tengerparton, valamint Ekron és Gáth a tengerparttól távolabbi Sefélán. A településeket királyok (seren) kormányozták, akik közül – mindig más-más városból – egy fővezért is választottak. Az uralkodó mellett városonként erős fegyveres kíséret alakult ki harci szekerekből

² Izrael földjét a rómaiak Hadrianus császár idején (135-ben) a filiszteusokról nevezték el Palesztinának. A mai palesztinok és a bibliai filiszteusok között nincs etnikai kapcsolat.

³ Lásd Kőszegi i.m. 23.o.

és nehéz fegyverzetű gyalogságból. Tengeri kikötők és hajók révén szoros kapcsolatban maradtak a Földközi-tengeri városokkal és szigetekkel. A szomszédos zsidó területekkel állandóan háborúban álltak és Éli főpapsága idején – rövid időre – még a frigyládát is magukhoz ragadták. A Biblia szerint ezekben az években a vasgyártás is a filiszteusok kizárólagos kiváltsága volt a régióban (Bír.16:21). Dávid korától kezdve a filiszteus területek beolvadtak az izraeli királyságba, azonban az „asdódi nyelvet” még a fogság utáni évszázadokban is beszéltek. (Neh. 13:24). A babiloni időkben Filisztea külön tartomány volt.

A
 filiszteuso

k anyagi kultúrája

A filiszteusok a környező népektől jelentősen eltérő, nagyon gazdag s jellegzetes anyagi kultúrát hagytak az utókorra. Vallásukban a kánaáni kultuszokat követték, nyelvükben pedig ősi, indo-

európai, (talán luvi) hagyományokat őriztek meg. Történeti-régészeti kutatásuk a 20. század fordulójától kezdődött meg, de főként annak utolsó évtizedeiben vált jelentőssé, elsősorban T. Dothan munkássága nyomán.⁴ Több tucat településen került elő a filiszteusokhoz köthető anyagi kultúra, amely i. e. 1180 – 1000 között markánsan eltér a helyi tárgyi leletektől, majd ezután fokozatosan kezdte elveszíteni megkülönböztető jegyeit.

A palesztinai filiszteus leletanyag jól felismerhető, jellegzetes leletei alapján. Ezek közül számszerűen a legjelentősebb a kerámia. A formájában égei eredetre utaló monokróm (egyszínű) és bikróm (kétszínű: fekete és vörös) edények kedvelt díszítőmotívuma a hátrafelé fordított fejű madár. Az edényformák között egy könnyen elkülöníthető, új típus is feltűnt: a szűrővel ellátott söröskancsó.⁵

Filiszteus kerámia: kráter, söröskancsó és szarv alakú palack

A temetőkből sűrűn előfordul az agyagból égetett, emberalakos koporsók használata. A koporsók felső része emberi arcot és kezeket formál. Az arc fölött vízszintes és függőleges vonalak az egyiptomi reliefeken is megfigyelhető fejdísz (tollas sisak?, bőrből készített fejfedő?) idézik. A múltban ezeket az agyagkoporsós temetkezéseket kizárólag a filiszteusok hagyatékának tekintették. A legújabb ásatásokra alapozó tanulmányok szerint azonban ez a temetési gyakorlat már a késő-bronzkor végétől általánosan ismert volt Palesztina egyiptomi helyőrségeiben. Az emberalakos

⁴ Dothan, T.: *The Philistines and Their Material Culture*, New Haven, 1982; Brug, J.F.: *A Literary and Archaeological Study of Philistines*, (B.A.R. International Series 265.), Oxford, 1985.

⁵ Amiran, R.: *Ancient Pottery of the Holy Land*, Massada Press, 1969, pp. 266-271.

koporsók egy része groteszk stílusú, azaz a megformált arcok erősen torzítottak. Ezt a groteszk stílust a kutatók a tengeri népekhez, kapcsolják, akik mivel zsoldosokként szolgáltak az egyiptomi hadseregben feltehetően átvették ezt az egyiptomi temetkezési szokást és korlátozott mértékben megtartották az egyiptomi uralom kánaáni összeomlása után is.⁶

Groteszk agyagkoporsó (részlet)

A filiszteusok legnagyobb városait jól megerősítették. Ashdódban a filiszteus megtelepedés kezdetén csak egy erődítetlen település létesült, amelyet hamarosan egyszerű, agyagtéglából épített fallal vettek körül. A filiszteus városok alaprajzát legfőképpen Tel Kaszileből ismerjük. A kisméretű (kb. 1,6 hektár területű) városka a Jarkón folyó bal partján, a torkolattól alig 2 kilométerre fekszik. A település fokozatos fejlődése figyelhető meg három egymást követő fázisban. A legkorábbi rétegben a terület középső részét sűrűn beépítették, míg széleit csak kevesen lakták. A városka központjában egy kultikus körzetet alakítottak ki, amelyet 25 méter hosszú fallal választottak el a profán házaktól. Távolabb délen egy középület állt. A település történetének következő szakaszában a várost már jóval többen lakták, több új épület létesült. A városképben lényegi változást a harmadik szint mutat az i. e. 11. szd. közepén, amikor szabályos utchálózat létesült, amely négyszögletes házblokkokra osztotta a települést.⁷

Ekronban feltártak egy i. e. 11.-10. századi filiszteus középületet, feltehetően egy palotát, vagy egy tágas, gazdag arisztokrata házat. Széles csarnokában (vagy udvarán) két oszlop alapzata és egy

⁶ Mazar i.m. 327.

⁷ Mazar i.m. 318.p.

szabadon álló kemence került elő, a központi udvarból három négyszögletes helyiség nyílt. A szabadon álló kemence ez esetben nagy jelentőséggel bír, ugyanis ezek a típusú kemencék ismeretlenek a kánaáni építészetben, de jól ismert elemei az égei és anatóliai világnak és ugyanebben az időben megjelentek Cipruson is. Feltehetően ezt az idegen építészeti elemet a filiszteusok hozták magukkal őshazájukból.⁸

A filiszteus településeken talált leletek között számos kőpecsét is van, főként kúp vagy piramis formájúak, díszítésük sematikus ember, vagy állatábrázolás. Két pecséten (Ahdód és Tel Batash) ülő, húros hangszeren játszó emberfigura látható. Két Ashdódban talált kőpecséten rövid felirat is látható. A beük lineárisak, párhuzamba hozhatók azokkal a késő bronzkori feliratokkal, amelyeket Ciprusról ismerünk. Bár eddig csak néhány írásjel került elő, ezek mindenképpen arra utalnak, hogy létezett valamiféle írásrendszer a filiszteusok között, amely feltehetően égei inspirációt mutatott.

Hengeres pecsétnyomat Ashdódból, lineáris írásjegyekkel

Egyes feltételezések szerint szintén az új jövevények érkezését jelzik az egyes településeken talált disznócsontok, amelyek az étkezési szokások másságára utalnak és a nem sémi etnikum jelzői is lehetnek.⁹

A filiszteus vallás

A Biblia szerint a filiszteusok főistenének, Dágonnak, Asdódban volt a temploma (I.Sám.5:1.3). Dágon eredetileg termékenységisten volt, nevének jelentése a „gabona” és talán az „eső-felhő” kifejezésekhez áll közel. Kultusza i. e. 2000 körül már ismert volt az amorita népek között Mariban, Eblában, később Ugaritban. A filiszteusok átvették Dágon kultuszát és több templomot építettek tiszteletére. (A Biblia még Gázában említ egy nagy Dágon-templomot Bír. 16.:21-23). Alakja összemosódott Baál és Él kánaáni istenekével. A Biblia Ekron filiszteus város isteneként említi meg

⁸ *Archaeological Encyclopedia of the Holy Land* (edited by A. Negev and S. Gibson), Continuum, New York-London, 2001.339.p.

⁹ *Ibid.* 391.p.

Baalzebubot, aki Baál egyik helyi formája volt. I.Sám.31:10 pedig arra utal, hogy a kánaániták népszerű termékenység istennőjének, Astarténak Bét-Seánban volt a temploma. A bibliai utalások szerint tehát a filiszteusok átvették a kánaáni vallást, amelyet ötvöztek saját hagyományaikkal.

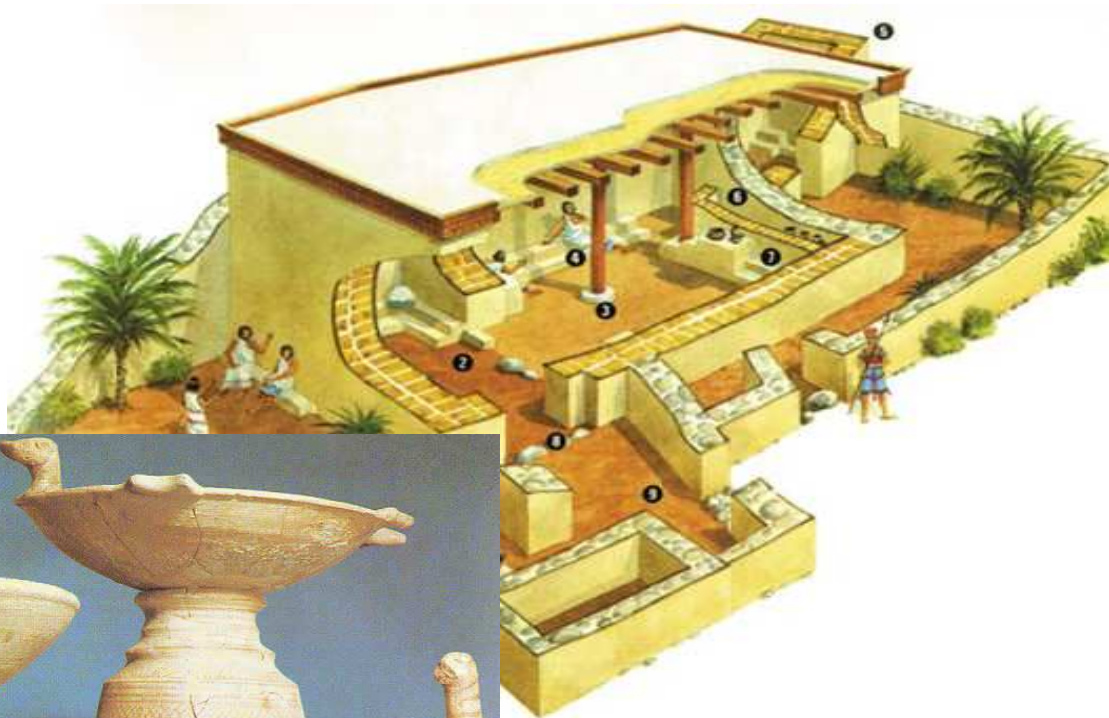
„Ashdódi hölgy” Trónon ülő istennő?

Mindeddig csak Tell Kasziléban tártak fel teljes egészében filiszteus kultikus központot.¹⁰ Itt három egymást követő templom került felszínre. A legkorábbi templom kisméretű, agyagtéglából épült szerkezet volt, amely egyetlen csarnokból állt, bejárata keletről nyílt. A bejárattal szemközt egy megemelt pódium állt, amelyre feltehetően egy istenszobrot helyeztek. A falak mentén pad futott körbe a fogadalmi ajándékok számára. A templomtól keletre egy széles alaprajzú udvar volt, amelyben felhalmozott hamurétegek, szerves anyagmaradványok és állati csontok tanúskodnak az itt gyakorolt áldozati szertartásokról. A következő szakaszban az agyagtégla-szerkezetet felváltotta egy kőépület és a méretei is kicsit nagyobbak lettek. A templom nyugati oldalához egy kisméretű helyiséget csatoltak, talán a templom kincstárát. Utóbbiból kultikus tárgyak és fogadalmi ajándékok gazdag együttese került elő. A fő templomtól nyugatra egy második, kisebb szentélyt is emeltek. Ez az épület talán valamelyik másodlagos istenség szentélye lehetett, aki talán a főisten „házastársa” volt. Ez a típusú gyakorlat, hogy egy kis szentélyt emeltek a főtemplom közelében ismeretlen volt a kánaáni vallásos építészetben, de vannak párhuzamai az ie. 13.-12. századi Égeikumban és Cipruson.

A templomot történetének harmadik fázisban teljesen átépítették. A padlószintet megemelték és egy bejárati csarnokot toldottak hozzá. A főterem mennyezete két cédrusfa-oszlopon nyugodott (vö.

¹⁰ Filiszteus templomokat ismerünk más településekről is, legutóbb 2010 nyarán Gáth feltárásakor bukkantak egy újabb filiszteus templom alapfalaira. Lásd bővebben pld. <http://ferrelljenkins.wordpress.com/2010/07/29/philistine-temple-found-at-tell-es-safigath/>

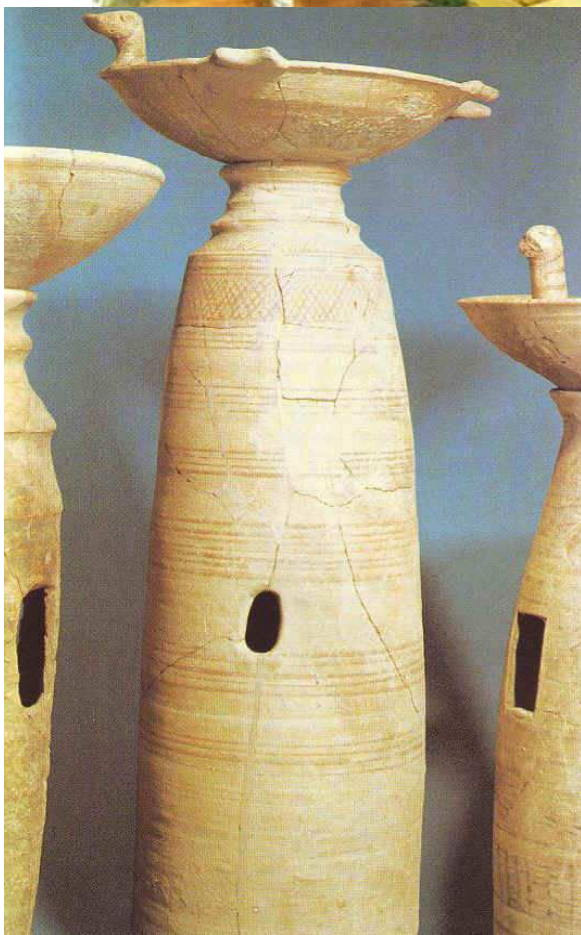
Sámson történetével), amelyeknek szépen kidolgozott hengeres mészkő-alapzatuk volt. A templom udvarát kőfal választotta el a város többi részétől. Az udvaron belül egy négyszögletes áldozati oltár állt. A nyugati kis szentély, amelyet még az előző fázisban építettek, továbbra is használatban maradt, csak most egy saját udvarral egészítették ki. Tell Kaszile három filiszteus temploma tehát különböző alaprajzú, noha ugyanahhoz a kultúrához köthetők és viszonylag rövid időtartamon belül épültek fel (kb. 150 év). Ez a fajta változatosság a templom-építészetben ismeretlen a kánaániak között, mert azok hosszú időn keresztül megőrizték eredeti alaprajzukat. Ez alapján úgy tűnik, hogy a filiszteus népesség – ahogy a műkénéiek esetében – nem rendelkezett kikristályosodott kultikus építészeti hagyományokkal. A Tell Kaszilei templomok alaprajza és szerkezete fő vonásaiban nem hasonlít a kánaáni templomok többségére, ugyanakkor vannak kimutatható hasonlóságok az Égeikum (Melos szigetén Mycenae és Phylakopi) és Ciprus (Kition) templomaival. Ezek alapján úgy tűnik, hogy volt néhány közös vonás a templomépítészetben szerte a Kelet-Mediterráneumban a műkénéi kor végén és a tengeri népek expanziója idején, de ennek magyarázata még várat magára.

of Bible Times, ed. James Harpur (London: Marshall Editions, 1987), p. 69

bejárat kőküszöbe; 2 = előcsarnok; 3 = kő oszlop aljzat; 4 = pad; 7 = oltár és fogadalmi ajándékok; 6 = „kincstár”; 5 = kiegészítő helyiség

A Tell Kaszilei templomok feltárásakor rengeteg rituális edény került felszínre. Némely ezek közül a kánaáni művészeti hagyományokat követi, mások

Tell Kaszile templomának rekonstrukciója. 10 = utca; 1, 9 = templomudvar; 8 =

saját munkának tűnnek, míg ismét mások a korabeli Ciprussal való kapcsolatokra utalnak. A díszített, hengeres talpak közül az egyikben táncosok, a másikon nőstény oroszlánok láthatók. Mindkettő talp egy-egy tálat tartott, amelyeket feltehetően a templomban felszolgált rituális ételek számára használtak. Számos ilyen tál került elő, amelyek közül néhányat madárfej és madárszárny díszít. Ez a madárforma hasonlít a medinet-habui reliefeken látható filiszteus hajókat díszítő madárábrázolásokra. A templomban voltak még rituális emberi és állati arcokat formázó maszkok, amelyeket talán a papok viseltek rituális alkalmakkor, egy triton kagyló, amely kúrtként szolgált, ahogy ez általános gyakorlat volt szerte a Földközi-tenger medencéjében. A templom fogadalmi ajándékai között számos értékes tárgy volt, mint például gyöngyök, fémtárgyak, elefántcsont faragványok, alabástrom edények és rengeteg kerámiaedény. Ezek tanúsítják a korabeli lakosság gazdagságát és művészeti vitalitását.¹¹

A Góliát-felirat

Gáth a Biblia szerint a filiszteusok egyik legjelentősebb városa volt. Modern régészeti feltárások Aaron Meir tel-avivi régészprofesszor vezetésével 1997 óta folynak az ókori város (Tel es-Safi) területén. A tell (mesterséges lakóhalom) az őskortól kezdve folyamatosan lakott volt a legújabb korig, területéről évről évre rengeteg gazdag lelet jön felszínre. A település történetének egyik legizgalmasabb szakasza arra az időszakra esik, amikor alapvetően filiszteusok lakták. I.e. 1000-800 között a város kiterjedése elérhette a 40-45 hektárt, azaz a legnagyobb méretű település volt a korabeli Júda és Izrael földjén.¹²

A legutóbbi ásatások a szokásos filiszteus leleteken kívül egy olyan rendkívüli tárgyat is felszínre hoztak, amelyek a bibliai feljegyzésekhez kapcsolhatók. 2005-ben előkerült ugyanis egy cserépszöveg (osztrakon)¹³, amelyen eredeti, görög formájukban, de már proto-sémi betűkkel filiszteus nevek olvashatók. A kutatók a cserépfeliratokat vizsgálva izgalmas eredményre jutottak. A két név közül etimológiailag mindkettő szoros kapcsolatban áll a Bibliában is szereplő filiszteus Góliát nevével. Az első név: Alef(ʾ)-vav(V) lamed(L)–tav(T), a második: vav(V)-lamed(L)–táv(T). Már a lelet megtalálása előtt is Góliát nevét az indo-európai nevek közül a kisázsiai Wylattes, Aylattes nevekkel hozták kapcsolatba¹⁴. A Biblia szerint a Dáviddal párharcot folytató óriás és

¹¹ Mazar i.m. 319-326.

¹² Forrás: The Tell es-Safi/Gath Archaeological Project, Summary of Season 2008, <http://faculty.biu.ac.il/~maeira/index.html>

¹³ Agyagedény –darab, amelyre írtak, ez az ókori Izraelben használt egyik legnépszerűbb „papír”.

¹⁴ Lásd Aren Meir hozzászólása a BAR 2006 Vol.32, No.2 számában megjelent cikkhez: "[Comment on the News Item in Biblical Archaeology Review on the Goliath Inscription.](#)" *The Tell es-Safi/Gath Excavations Official (and Unofficial) Weblog*, February 16, 2006. Retrieved June 27, 2007.

szintén nem átlagos méretű férfiaktól álló családjuk Gáth városában lakott (I. Sám. 17:4, II. Sám. 21:22, I. Krón. 20:5-8). A cserépszöveg az egyik – ha nem a legkorábbi – filiszteus szövegemlék, amit eddig ismerünk. A sztratigráfiai (a tell rétegtana) kontextus alapján az i.e. 10-9. század eleje közé keltezhető, vagyis kb. egy évszázaddal későbbi a Bibliában megörökített Dávid-Góliát párharc körülbelüli időpontjánál (i.e. 1050-1010 között). Amennyiben a név etimológiája helyes, akkor az osztrakon igazolja, hogy a korabeli Gáth lakói között élt/éltek Góliáth nevű ember/emberek.¹⁵

¹⁵ BAR 2006